

SOVJETISKT 20-TAL OCH RYSKT 30-TAL

Minnesbilder av en förklarad partigunstling och social reformvän och av de vidriga skådeprocesserna i Moskva *reflekterade av* ***Mats Parner***

☒☒☒ I början av 1937, då Vissarionovitj Stalins massterror sedan länge etablerats, skrev en av hans fängslade opponenter ett öppet brev ”till en kommande generation av ledare” i den illa plågade och svårt ansatta sovjetstaten. Gesten var smått uppstyld och närmast teatralisk. Icke desto mindre vände sig skribenten i sitt memorandum särskilt till dem:

”vilkas historiska mission kommer att innefatta skyldigheten att riva sönder det ohyggliga hölje av brott, som i denna fruktansvärda tid växer sig allt mäktigare och likt en flammande låga förkväver vårt parti. I dessa dagar, kanske de sista i mitt liv, är jag säker på att historiens filter förr eller senare ofrånkomligen skall sopa undan all den gytta och dy som vräkts över mig. / ... /

Förrädare har jag aldrig varit. Därför vädjar jag nu till en ny, ung och hederlig generation av ledare att en dag offentliggöra mitt brev vid ett partiplenium i syfte att frikänna mig en gång för alla.”

Orden är Nikolaj Ivanovitj Bucharins. De återges på sid 431ff i den levnadsteckning som hans äkta hälft, Anna Larina, gav ut mer än 50 år senare och som också finns på svenska: **I minnets labyrinter – Ett liv i skuggan av Stalin** (Natur och Kultur 1991).

Nikolaj Ivanovitj (NI) var respekterad ekonom, filosof och marxistisk teoretiker. Han tillhörde Lenins garde, blev med rätta känd som ”hela partiets favorit”, krossades omsider av Stalin och avrättades som spion (15 mars 1938) efter den sista av de stora skenprocesserna i Moskva; likt ”en galen hund”, som den juridiska facktermen löd, avlivades han med nackskott i en helskum källare, precis som tiotusentals andra oskyldiga. Efter sin död har NI ömsom kallats ”den siste bolsjeviken”, ömsom ”den förste reformkommunisten” och gjorde otvivelaktigt skäl för bägge epiteterna. I praktiken var han Sovjetunionens högste styresman under perioden 1924-27/28.

Rimligen säger det något att NI även var den som myntade uttrycket ”socialistisk humanism”.

Exakt 50 år efter sin martyrdöd och för övrigt på den egna 100-årsdagen, 1988, rehabiliterades Nikolaj Bucharin på initiativ av Michail Gorbatjov. De två var i flera avseenden samma andas barn (ett faktum som jag återkommer till senare i denna text).

☒☒☒ Töväder, konsolidering och en relativt stor öppenhet kännetecknade NI:s alltför korta tid vid maktens köttgrytor i sovjetväldet.

Det tidigare skedet av genuin ”krigskommunism” (1918-21) hade däremot utmärkts av en nära nog fullständig militär åtstramning av hela samhällslivet med total ofrihet, allmän och särskild repression, ideliga tvångsrekvisitioner av spannmål, reglerat näringsliv och ständiga kriser. Nu gavs i stället visst utrymme åt det privata initiativet. Det statliga livsmedelsmonopolet ersattes av naturaskatter i skilda former, och staten började utarrendera

de mindre industriföretagen till Kooperationer och till enskilda. Det fick till följd att hantverk, bondehushåll och även den lätta industrin i regel ägdes privat i mitten av 1920-talet, medan den tunga industrin var och förblev oåterkalleligt statsägd.

Vidare återinfördes fri handel, och det utländska kapitalet erbjöds koncessioner i den mån som vederhäftiga avtal slöts med den nya Sovjetrepubliken. Det forna krigstillståndet ersattes på så sätt av (åtminstone viss) samhällsfred. Både i städer och på landsbygd kunde man andas något friare. Den **Nya Ekonomiska Politiken**, vanligen kallad NEP, hade vunnit isteg med Nikolaj Bucharin som inspiratör, strateg och personlig garant!

Ja, för prick 80 år sedan var NEP en oskiljaktig del av partiets, dvs SUKP(b):s, politik, och NI var som sagt detta partis favorit, rent av dess "gunstling" för att citera Lenins testamentet.

Enligt Bucharin vilade det socialistiska uppbygget på två klasser, arbetare och bönder, och det gällde att bevara samförståndet dem emellan med alla till buds stående medel. Utan bibehållen enhetsfront ingen sovjetisk framtid värd namnet! Någon ytterligare revolution var inte aktuell: i konkurrens med de privata sektorerna skulle de statliga expandera fritt och samhället steg för steg "växa in i socialismen" – sannolikt en flera decennier lång process. Med en karakteristisk formulering betonade NI att den Nya Ekonomiska Politiken kombinerade "småproducenternas (läs bondemassornas) privata intressen med det socialistiska uppbyggets (arbetarnas) generella intressen" på bästa och effektivast möjliga vis.

Med dagens terminologi kan vi säga att NEP-systemet var ett blandekonomiskt system. Balans och jämvikt blev mycket riktigt den bucharinska ekonomins/filosofins två nyckelbegrepp. Den heliga *smytjkan*, dvs förbundet mellan de båda ovannämnda klasserna, tonade fram som själva kärnpunkten i den politik som bar NI:s särmärke.

Det får anses ställt utom tvivel att det sovjetiska 20-talet, eller rättare delar av årtiondet, också var något av en kulturell guldålder med verkliga explosioner av konstnärligt skapande. Musik, film, teater, litteratur: nästan allting blomstrade, och formexperimenten avlöste varandra under ett fåtal år av (relativ) tolerans. Kommunistpartiet undvek att på bred front dirigera kulturlivet, och friheten var inte bara illusorisk. Majakovskij, Pasternak, Sjolochof, Ginzburg, Eisenstein, Meyerhold, Achmatova, Mandelstam...

Ja, det som glimmade var många gånger rent guld!

☒☒☒ Den slutliga vändpunkten kom 1929, men redan vid Kominterns (den kommunistiska internationalens) sjätte kongress i Moskva i juli året dessförinnan tornade orosmolnen upp sig. Detta kongresspektakel är, med förlov sagt, exceptionellt illa beryktat. I ett svep brännmärktes den europeiska socialdemokratin som fascistisk (eller mera precist *socialfascistisk*) och utsågs till arbetarrörelsens fiende nummer 1. Varje allians mellan kommunister och socialdemokrater dömdes ut fr o m nu, Bucharin-falangens protester till trots.

Intrigören bakom den katastrofala nyorienteringen är allom bekant: Josef Stalin inbegriper alla hans lakejer och underhuggare.

Genom sin makt över kontrollkommissionen, partisekretariatet och andra viktiga centra kunde den schackspelande georgiern inleda sin *revolution ifrån ovan* just före decennieskiftet. Denna revolutions främsta inslag blev, som alla vet, tvångskollektivisering och superindustrialisering i tempo furioso och utan alla mänskliga hänsyn.

Det innebar att NEP-politiken avvecklades i grunden. Samtidigt raserades *smytjkan*, den vitala enhetsfronten mellan arbetare och bönder.

I stället fick man en snedvriden planekonomi och en lika klumpig som okänslig byråkrati med terrormetoder och allmänna diktat som representativa programpunkter: en ”krigskommunism” av nyare typ hade sjösatts! Alla reformidéer likviderades och begravdes. Inom utrikespolitiken brändes otaliga broar. Nikolaj Ivanovitj kopplades bort från de centrala beslutsinstanserna och vegeterade under några sterila 30-talsår som chefredaktör för **Izvestija** på ljusårs avstånd ifrån den politbyrå han tvingats lämna. Den ”sista striden” närmade sig obönhörligt. Möjligheten att vädja till folkets breda massor var ingenting som NI övervägde; gamla veteraner handlade inte på det sättet...

☒☒☒ Med det spektakulära och skickensediga mordet på Sergej Mironovitj Kirov, omtyckt partiboss i Leningrad och allmänt tippad som ”Järnmännens” efterträdare, inleddes i praktiken *Den stora terrorns epok*. Det året skrev man 1934, månaden var december (1/12), veckodagen en lördag, och av den samlade vaktpersonalen i det normalt sett så väl bevakade Smolnij fanns inga som helst spår. Mördaren, som använde revolver, hette Nikolajev och var en ung medlem i Komsomol. Uppdragsgivaren gömde sig bakom Kremles murar, hade en gång läst teologi och gick länge under namnet ”Koba”, med tiden uppdaterat och modifierat till – ja, till Stalin.

Veckan efter dådet i Smolnij avlivades hela 104 människor, samtliga beskyllda för delaktighet i ”mordhärvan”. De kommande åren internerades sedan både partimedlemmar och annat folk i en omfattning som rent intellektuellt är nära nog omöjlig att få grepp om. Vid 1936 års utgång återfanns i runda tal fem miljoner Sovjetmedborgare i fängelser eller arbetsläger; två år senare hade de sällskap av *ytterligare* c:a sju miljoner. Den här sortens uppgifter är givetvis notoriskt osäkra; de måste tas emot både med skepsis och med rejåla saltnypor. Dock torde fem plus sju miljoner vara minimi- och inte maximivärden.

Djup fruktan, förlamande ångest, kronisk misstänksamhet, dagliga trakasserier och, inte minst, nattliga kränkningar blev de flesta människors lott i den unga ”arbetarstaten”.

Till saken hör att en likartad process av massivt övervåld inletts även i 30-talets Nazityskland. (”De långa knivarnas natt” och attentatet mot Ernst Röhm i juni 1934 fick sin direkta pendang i mordet på Sergej Kirov sex månader senare.) Nazism och stalinism är inte ”ytterligheter som berör varann”, för att citera blåögda filosofer av Lars Leijonborgs typ; stalinism och nazism är (och var) helt enkelt symmetriska fenomen!

Terrorn i det ryska vinterhelvetet kulminerade med de stora rättegångarna i Moskva 1936, –37 och –38 som topparna på tre väldiga isberg. I dessa rättegångar dömdes rader av gamla krigare och trotjänare från bolsjevismens ungdomsår till döden: Zinovjev, Kamenev, Miljutin, Rykov, Lomov, Krestinskij, Pjatakov, Serebrjakov, Muralov, Sulimov och så vidare i all (o)ändlighet. En av de huvudanklagade, Lev Davydovitj Trotskij, befann sig på flykt men expedierades med hjälp av en Stalin-agent plus vidhängande ishacka i Mexiko 1940.

”Hela partiets favorit”, Nikolaj Bucharin, offrades som sagt (1938) i den sista skådeprocessen, anklagad för spioneri och för outtröttliga försök att ”restaurera kapitalismen”. Åtalspunkter av detta verklighetsfrämmande slag var gängse och möjliggjordes av rådande samhällsklimat. Att stämma inför tinget, låt säga, herrar Adelsohn, Bildt, Lundgren och Reinfeldt för att i djupaste samförstånd med Nordkoreas statsledning ha anstiftat en blodig social revolution här i Sverige i syfte att etablera en proletär diktatur med Danderyd eller Djursholm som bas – nej, ett sådant projekt vore nog dömt (!) att misslyckas.

Icke desto mindre var Moskvaprocessernas principiella innehåll av just av den arten. Det rörde sig om en sannskyldig häxysteri, dock med långt fler dödsoffer än på 15- och 1600-talen.

Men för att i någon mån tillfredsställa kritiska opinioner, kanske främst utomlands, laborerade man fördomsfritt med det juridiska reptricket "objektiv skuld" i rättssalarna. Att pådyvla NI & kompani en avsiktlig och medveten strävan att "återupprätta kapitalismen" lät sig trots allt inte göras, inte ens i den stalinska midvinterköliden. Därför gjorde man gällande att Bucharins linje "objektivt sett" skulle medföra det gamla Tsarryslands återkomst (en rentré som Stalin på sitt eget sätt redan sörjt för!). Ja, i rent "objektiv mening" gick de anklagade fascismens ärenden!

Detta "objektiva seende" är ett nyckelbegrepp och ett konstitutivt element i stalinismen. I **Natt klockan tolv på dagen** (A&K 1974), skarpsinnig roman av f d kommunisten Arthur Koestler, består läsaren med en djuppsykologisk analys av Moskvarättegångarna. Läs den boken!

Med NI:s död hade terrorn till slut nått sin kulmen. Kommunistpartiet var i bokstavlig mening ett helt annat än tidigare. Bara två procent av ombuden i 1939 års partikongress hade deltagit i den närmast föregående kongressen, 1934 års. I mellanperioden hade resterande 98 procent av delegaterna till stora delar oskadliggjorts.

☒☒☒ Det skrevs onekligen världshistoria i det gamla tsarriket under märkesåret 1917. Efter februarirevolutionen kom oktoberrevolutionen med stormningen av Vinterpalatset som klimax inklusive ty åtföljande bolsjevikiskt maktövertagande.

Dock stämmer det till eftertanke att "Oktober" hade karaktären av statskupp i långt högre grad än av genuint folkuppror. Till detta kan läggas att någon politisk demokrati värd namnet aldrig fanns inristad på den leninska partifanan. Grundförutsättningarna var alltså minst sagt prekära.

Men av detta följer inte att allt var nattsvart i Sovjetstaten efter oktober 1917. Jag har sökt visa att det fanns ett glatt 20-tal även i öst, låt vara ytterst kortvarigt (1924-27/28) och med Nikolaj Ivanovitj, inte Lev Davydovitj, som tongivande och intressantaste namn.

När Dubcek och Ota Sik kämpade på barrikaderna under Prag-våren i Tjeckoslovakien (1968), så slogs de i praktiken under NI:s politiskt/ekonomiska baner. Och när Michail Gorbatjov klev in på 1980-talets Sovjetscen med *glasnost*, *perestrojka*, *demokratizatsija* och hela paketet i sin breda famn, så hade Bucharin (trots Afghanistan!) än en gång all anledning att le i sin himmel. Att Gorbatjov sedermera tvådde honom ren var givetvis helt i sin ordning.

Ingenting står skrivet i stjärnorna: 30-talet *hade* kunnat bli ett annat och lyckligare decennium!

Mats Parner

